

Evren, Tanrı ve İnsan

Yaratılışlarında
Çift Cinsiyetlilik

Gül İŞİN

İlk ve her şeyden önce var olana merak ve bu merakla gelişen organize din olgusunun, insanoğlunun gelişiminde ne zaman başladığını kesin olarak bilebilmek oldukça zordur. Buna rağmen kısa bir süre öncesine kadar, Çatalhöyük Neolitik döneminin din kavramına dair bir başlangıç olabileceğine dair genel bir kanı mevcuttu. Göbekli Tepe kazıları ise bu olgu hakkındaki verileri, kazıcısı ve kâşifinin deyimiyle “oldukça da gelişmiş haliyle” tahmin edile-

nin en az üç binyıl gerisine götürmüştür. Klaus Schmidt bu görüşüyle bir anlamda daha da erken evrelere ait öncüllerle karşılaşmanın kaçınılmaz olduğunu bildirmektedir. Bu öncüllerin köklendiği Üst Paleolitik Çağa ait “sanatsal” etkinlikler çoğunlukla “Doğa Tanrı” ile insan arasındaki ilişkiyi anlatan büyü türü ritüellerin bir parçası olarak yorumlanmıştır. İnsanoğlunun Doğa’ya rağmen ayakta kalma becerisini geliştirdiği bu sürece

ait arkeolojik veriler, organize bir din olgusundan söz etmemiz için şimdilik yetersizdir. Ancak yaklaşık kırk bin yıl önceden Göbekli Tepe sürecine doğru geldiğinde Doğa ile bütünleşen din kavramının belli bir kimlik kazandığı ortadadır. Öyle ki; kolları omuzları dirsekleri olan 3-6 metre yüksekliğinde 5-10 ton ağırlığındaki “T” biçimli dikmeler soyut da olsa antropomorf-insan biçimli tanrıları akla getirir. Gleen Schwartz’ın da dediği gibi Göbekli Tepe insan biçimli tanrılara sahip ilk merkezdir. Bu durum felsefi bağlamda ilk kez Platon ve Aristoteles’le tanıştığımız mimetik-taklitçi/öykünmeci yaklaşımın binlerce yıl öncesinde görselleştiğinin kanıtıdır. Tabii bu yaklaşımı Atum inancı, Tevrat (Tekvin 5:1 27), İncil (Korinthliler 11: 7) vs. de karşılaşılan “Tanrı’nın insanı kendi suretinde yarattığı” anlamına dayalı tersten bir okunmayla da yorumlamak mümkündür!

Gelelim bu insan biçimli tanrılar sistemini yaratan insanoğlunun “doğayı” anlamak üzere ürettiği kosmogonılara (Hellence kosmos “evren/düzen” anlamına gelirken, gonos kökü “döl, doğmak” anlamındadır). Bu noktada da insan aklının kabul edip anlayabileceği bir olgu olan “üreme ve çoğalma” mekanizmaları devreye girer. Kozmik süreçler gayet “insani” olarak tanımlayabileceğimiz tanrıların evlenmesi, doğumlar, kendi aralarında yaptıkları egemenlik ve güç kavgaları olarak tasvir edilir. Ne var ki bir başlangıç için her şeyden önce var olan “Tek ve İlk” kavramı üzerinden bu mekanizmayı işletmek o kadar kolay değildir. İşte bu noktada “O İlk ve Tek” olana çok da yakışan parthenogenesis-kendinden çoğalma/üreme kabiliyetinin atfedildiğine tanık oluruz. Bu çözüm o kadar benimsenmiştir ki, Hint, Mısır, Sümer, Babil, Hurri, Hitit ve Hellen kosmogonia ve/veya

1620 yılında İtalyan sanatçı Gian Lorenzo Bernini tarafından yapılan “Uyuyan Hermafrodit” heykeli, bir Geç Hellenistik Dönem kopyasıdır. Louvre Müzesi, Paris

ΟΚΕΑΝΟΣ

Bergama Zeus Sunağı'nda yer alan Tanrıların Devlerle Savaşı sahnesinde su ve deniz tanrıları Nereus, Doris ve Okeanos bir araya gelerek Titanlara karşı savaşıyor. Bergama Müzesi, Berlin

Göbekli Tepe'de "T" biçimli dikmelerden oluşan dairesel tapınak alanı Göbeklitepe kazı arşivi

Göbekli Tepe'de bulunan stilize insan figürlü "T" biçimli dikme Göbeklitepe kazı arşivi

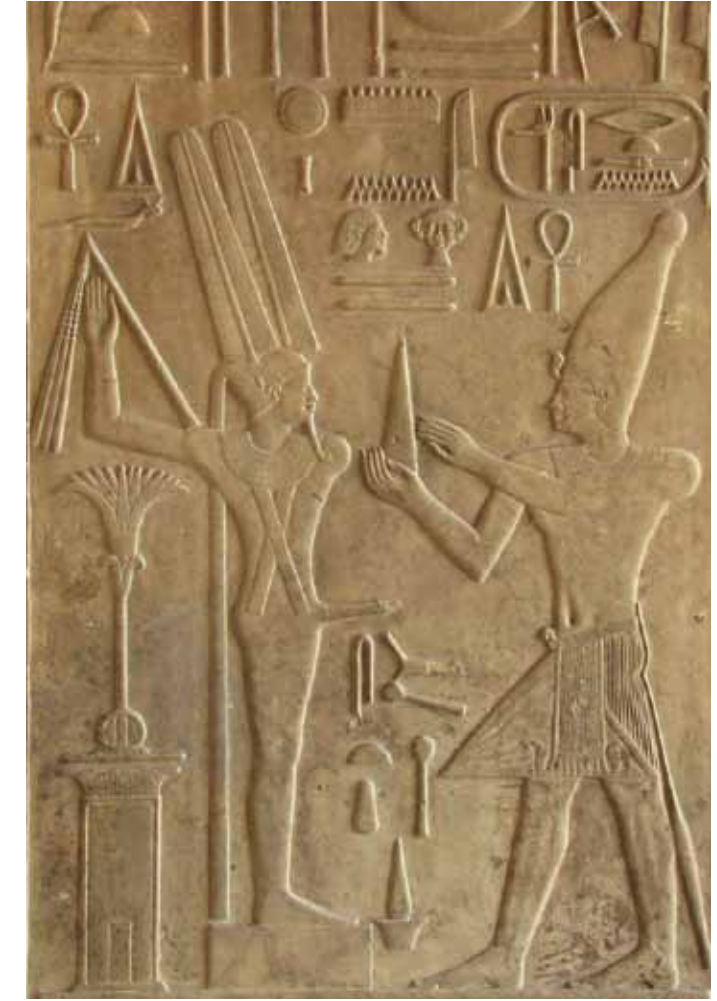
theogoniyaların hemen tümünde karşımıza çıkar. Örneğin Mısır'ın Nu/Nun olarak isimlendirilen girdaplı sularından (khaos) doğmuş Heliopolisli yaratıcı Güneş Tanrı Atum bu bağlamda incelemeye değer; çünkü o aynı zamanda "Büyük Erdişi" olarak da isimlendirilir. Bu eril görüntülü tanrı Atum kendi kendini tatmin yoluyla Shu - Hava/Rüzgar ile Tefnut'u - Nem/Isıklık yaratır ve onları tükürerek içinden çıkarır. Theogoniyalarda bezer parthenogenesislere sıklıkla rastlanır; örneğin MÖ 8. yüzyılın sonuna ait Hesiodos'un Theogonias'ında Khaos kendinden Nyks ve Erebus adlı iki karanlığı yaratır; Gaiada Uranos'u, dağları ve Pontos'u bu yolla doğurur.

MÖ 6. yüzyıla gelindiğinde Orphik Düşüncede yer alan yaratılışta ise "her şeyden önce var olan, ikili" Khronos-Zaman ve Aither vardır. Khronos, Aither'in yani Göksel havanın içine bir yumurta bırakır; bu yumurtanın içinde eril ve dişil organları bir arada bulunan Phanes/Protogenos "ilk doğan" oluşur. Orphikler Phanesi Hesiodos'un Theogonias'ında Khaos ve Gaianın yanında başlangıçta var olan Eros ile de eşitler. Phanes, Hellen theo-

goniasında gerçek anlamda ilk somut erdişi "androgynos"dur; zira Khaos gibi kavramlar parthenogenesis kabiliyetine sahip olsalar da bu becerilerini iki ayrı cinsel organ yardımıyla gerçekleştirmemiştir ya da bu durum metinlere yansımamıştır. Phanes bu kimliğiyle Orphik kozmogoniyada zıtlıkların bütünlediği mükemmeliyeti temsil eder; kendi kendine Nyks yani Geceyi doğurur. Sonra da kızı Nyks ile birleşerek Uranos, Gaia, Güneş ve Ay'ı yaratır yani yeryüzü ve onu ayakta tutan tüm elemanlar Phanes soylu olarak tanımlanır.

Yukarıda kısaca örneklenen parthenogenesis kabiliyetine sahip Khaos, Phanes ya da Gaia gibi Klasik Hellen theogoniyalarının bu yaratıcı kuvvetleri, üstlenmiş oldukları bu önemli rollere rağmen, Arkaik, Klasik Dönem görsel sanatlarında bu kimliklerini yansıtmayacak belirgin imgelere sahip olamamışlardır. Belki istisnai olarak 5. yüzyıl anlatımlarında Eros/Phanes bağlamında Eros üzerinde böyle bir görselleştirmeden söz edilebilir; ancak bu hiçbir zaman daha sonra Hermaphroditos'da izlenen çarpıcılıkta olmayacaktır. Hellen dünyasında daha geç devirlere doğru ilerledikçe çift cinsiyetlilik olgusu yeniden karşımıza çıksa da kendinden çoğalma/üreme kabiliyetinden artık söz edilmez olur.

MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde çift cinsiyetlilikteki mükemmeliyet/kusursuzluk kavramı Hellen dünyasında yeniden görünür. İlk kez "Hermaphroditos" adı yazılı metinlerde Theophrastos'un ünlü Karakterler'inde batıl itikatlara sahip kişiliklerin anlatıldığı XVI. bölümde yer alır. Burada Hermaphroditos kültürünün ritüllerini yerine getirenler batıl kimlikler olarak karşımıza çıkar. Aynı döneme ait epigrafik veriler, artık bu kültürün en azından Attika bağlamında yaygınlaştığının habercisidir. Bu sırada bu kültü ait ilk görsel imgeler de kendini göstermeye başlar. Hermaphroditos MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve genellikle terracotta figürinlerden oluşan erken görsellerinde anasyromenos-cinselliğini teşhir eden, bereket simgesi itifallık bir anlatımla betimlenir. Hermes ve Aphrodite'den bir erkek evlat olarak dünyaya gelen Hermaphroditos Kariyalı bir su perisi olan Salmakis'in tutkulu aşkı yüzünden çift cinsiyetli olur (Ovid. Met. 4. 285-388). Delikanlının karşı konulmaz cazibesi ve güzelliği-

Mısır'ın Nu/Nun olarak isimlendirilen girdaplı sularından (khaos) doğmuş, aynı zamanda "Büyük Erdişi" olarak da isimlendirilen Heliopolisli yaratıcı Güneş Tanrı Atum

Göbekli Tepe insan biçimli tanrılara sahip ilk merkezdir. Bu durum felsefi bağlamda ilk kez Platon ve Aristoteles'le tanıştığımız mimetik-taklitçi/öykünmeci yaklaşımın binlerce yıl öncesinde görselleştiğinin kanıtıdır.

ni gören su perisi Salmakis ona sahip olur. Hikayede sanki cinsel roller değiştirilmiş gibidir; aşkının sona ermemesi için sevdiğinin içinden çıkmasına izin vermez Salmakis, tanrıya sonsuza dek birlikte olmaları için yakarır. Şehvet dolu bu istek kabul edilir ve "metamorphosa uğrayan çift" "androgynos bir tek" halini alır. Hermaphroditos'un ebeveynlerine dair Hellen efsanelerinde yer almayan; ancak Mısır ve Kıbrıs üzerinden inceleyebileceğimiz gerçeklik onun bu karışık ve cinsellikle dolu hikâyesine kısmen de olsa bir açıklık getirir.

O her şeyden önce babası Uranos'un ersuyundan doğmuş Kıbrıslı Aphrodite'dir. Aphrodite'nin

Kıbrıslı kimliğinde Hellen sanatının Klasik ve Hellenistik Dönem görsel dayatmalarından çok daha farklı hallerinin de olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu tasvirlerin varlığını destekleyen antik literatüre ait veriler de vardır. Özellikle erken Roma Döneminden itibaren yapılan aktarımlar Aphrodite'nin bu farklı kimliğini açıkça ortaya koyar. Örneğin Vergilius Aeneas destanında (Aen. 2.632, Appendix, no. 1) ona tanrıça olarak değil de tanrı olarak hitap eder. Geç Antik filozoflarından Macrobius ve Servius ise, Vergilius'un Aphrodite'ye ait bu "tanrı" hitabına açıklama getirmek isterler ve Aphrodite'nin aslında çift cinsiyetli olduğunu ve Kıbrıs'ta onun bu halini gösteren bir heykeli bulunduğunu bildirirler (Sat. 8.1-3 Appendix no.3). Heykeli tanımlarken de onun kadın vücudu ve giysisi taşıdığını; ancak aynı zamanda da sakallı olduğundan söz ederler ve bu ilahı eril bitimle "Aphroditos" olarak isimlendirirler. Bu anlatımı destekleyen ve Geç Arkaik Döneme tarihlendirilen heykelciklere Kıbrıs'ta Larnaca, Amathus, Aya İrini gibi farklı merkezlerde rastlanmıştır.

Hermaphroditos'un babası Hermes'i incelediğimiz de ise onun Arkaik ve Klasik Dönem Hermelerinden tanıdığımız itifallik betimlemeleri bizi Mısır'da MÖ 4. binden itibaren değişmez ikonografisiyle tanınan, bereket tanrısı Min'e götürür. Bu bağlantı üzerinde çok fazla durulmamış olsa da Kıbrıs'taki Mısır izleri Fenikeliler ve öncesinde açıkça takip edilebilmektedir. Dolayısıyla bereketle ilgili böyle bir bağlantı tüccar ve hırsızların tanrısı Hermes kimliğine göre çok daha yakın bir ilişkiyi tanımlar.

Sonuç olarak Kıbrıs doğumlu çift cinsiyetle algılanan bir anne ile Mısır kökenli Hellenleşmiş bereket taşıyıcı bir babadan doğan çocuğun, Salmakis'le ilişkiye girsin girmesin, delikanlılığını baskın erkeklik hormonlarıyla yaşayamayacağı aşikârdır. Bu haliyle sakallı annesinde izlenen iki cinsin bütünlüğü tekrar karşımıza çıkar.

Bergama Zeus Sunağı'nda yer alan Tanrıların Devlerle Savaşı sahnesinde Gece Tanrıçası Nyks elindeki yılan bağı kabı düşmanlarına fırlatıyor. Bergama Müzesi, Berlin

Aynı bedende
hem dişi hem
erkek özellikleri
taşıyan Hermafrodit
heykeli, Bergama'da
bulunmuştur.
Hellenistik Dönem
MÖ 3. yüzyıl
İstanbul Arkeoloji
Müzeleri

MÖ 6. yüzyıla gelindiğinde Orphik Düşünce'de yer alan yaratılışta ise "her şeyden önce varolan, ikili "Khronos-Zaman ve Aither vardır. Khronos, Aither'in yani Göksel havanın içine bir yumurta bırakır; bu yumurtanın içinde eril ve dişil organları bir arada bulunan Phanes/Protogenos "ilk doğan" oluşur.

Ve ilk insanın yeryüzüne gelişini içeren Anthropogenialara (Hellence anthropos "insan", gonos kökü "döl, doğmak" anlamındadır) bakacak olursak yine benzer "teklik içindeki çiftlik" olgusuyla karşılaşılır. Farklı dönem ve kültürlerle ait anlatımlar da olsa aralarındaki benzerlikleri yakalamak mümkündür. Örneğin Hint efsanelerine bakıldığında ilk insan olarak Yima/Yama kavramıyla karşılaşırız. Buna göre Yima aslen çift cinsiyetli bir varlıktır; daha sonra erkek ve kız ikiz kardeşler olan Yima ve Yimeh insan vücutlu iki ayrı varlığa dönüşür ve evlenmeleriyle insan nesli çoğalır. Benzer olgu Âdem-Havva hikâyesine yakınlığıyla bilinen Sumer mitolojisinde de işlenir

Hellenler'de ise Orfizimde insanın yaratılışında yine benzer çift cinsiyetli bir "ilk" kavramı yer alır. Üstelik bu öyküde tam anlamıyla yüceltilen, mükemmelleştirilen bir çift cinsiyetlilikten söz edilir. Öykü Aristophanes'in çok iyi bilinen Platon ile diyaloglarında anlatılır. Şölen'de Platon'a atfedilen ve Orfizim öğretisini yansıtan görüşlerde başlangıçta insanın sadece üç tane ve her birinin ayrı cinsiyette yaratıldığından söz edilir. Buna göre erkek Güneş'ten, kadın Dünya'dan ve üçüncü cins olan Androgynos da hem güneşin hem dünyanın çekiminde olan Ay'dan doğmuştur. Bu üç insan aynı ebeveynleri gibi küresel biçimli olup dört ayaklı, dört kollu, çift kafalı olarak yaratılmışlardır. Gün gelir bu üç insan tanrıların katına talip olurlar. İnsanların bu fazlasıyla özgüvenli ve küstah halleri Zeus'un duruma bir çare bulmasını gerektirir. Zeus insanları tamamen yok etmek, devler gibi soylarını yıldırımla yakıp, kül etmek istemez, zira o zaman insanlardan

"Ve Tanrı dedi: suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve tanrı insanı kendi suretinde yarattı."

sunu ve kurban alamayacaktır. Zeus bir çare bulur, buna göre insan soyu yaşamalıdır; ancak güçsüzleşmeli ve hadlerini bilmelidirler. Nihayetinde onları ortadan kadın ve erkek olarak ikiye bölmeyi planlar. Böylece sürekli birbirlerine muhtaç olacaklar ve zayıf düşeceklerdir. İkiye bölününce çiftleşmeleri ve sayılarını çoğaltmaları da mümkün olacaktır. Tanrılar da insanlardan daha fazla sunular ve kurbanlar alabileceklerdir. "Yine de hadlerini bilmez, uslu durmazlarsa, yeniden onları ikiye bölerim" der Zeus, "Bu kez tek bacak üzerinde zıplaya zıplaya giderler!?. Görüldüğü gibi öyküdeki bölünme, çoğalma ve soyun devamı aslında bir cezalandırmadır. "Söylediğim gibi bir zamanlar iki yerine tektik ama günahlarımız yüzünden tanrı bizi parçaladı" (Platon, Symposium 5, 193a).

Kutsal kitaplarla birlikte konuyu Âdem ile Havva'ya kadar taşımak mümkündür "Ve Tanrı dedi: suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve tanrı insanı kendi suretinde yarattı (Tevrat, Tekvin 1: 26/27). "Ve Efendi Tanrı yerin toprağından Âdem'i yaptı, burnuna hayat nefesini üfledi ve Âdem yaşayan can oldu" (Tevrat, Tekvin 2:7). Tekvinde Tanrı daha sonra çok güzel ağaçlarla dolu bir bahçe (cennet bahçesi) yaratır ve Âdem'i bu bahçeye bekçi dikip, ortadaki "iyilik ve kötülüğü bilme" ağacına dokunmasını yasaklar (Tevrat, Tekvin 3:22) ve dokunursa öle-

ceğini bildirir. Bu bir anlamda insanın bilinçlenmesine koyulan yasaktır. Bilindiği üzere kaburgadan doğma kadın yasağı çiğner. Yasağı çiğneme cezasının ölüm olması çarpıcıdır. İnsanın bilinçlenmesinden bu denli çekinilmesi, otoriteye sorgusuz boyun eğerek kolay yönetilebilmeleri için olsa gerektir. Bu durum Orphik yaratılışta Zeus'un fazlaca cüretkâr ve küstah bulunduğu "küresel insanların" cezalandırılmasını hatırlatır. Cezaya çarptırılan küresel insanlar kadın ve erkek olarak ikiye bölünmelerinden sonra kendi eşlerini/aynılarını arama telaşına düşerler.

Bu arayışın telaşı içindeki insanlar bir daha Zeus'un tahtına göz dikmek gibi boylarından büyük işlere girişmeyecek; eşlerini bulabilenler ise yeniden kavuşma ve birleşmenin muradına erecektir. Anlaşıyor ki her şeyi kontrol eden Tanrı ya da Tanrıların yeryüzünün hâkimi olarak görevlendirdiği insanlara karşı eski tecrübelerinden kaynaklanan ciddi bir güvensizliği vardır. Bu sebeple de mutlaka kontrol altında tutulmaları gerekmektedir.

Milo Venüs'ü
Güzellik tanrıçası
Afrodit'i simgeleyen
heykel 1820 yılında
Ege Denizi'ndeki
Milos adasında
bulunmuştur.
MÖ 130-100
Louvre Müzesi, Paris

